

De bianci van Vianen en Stevensweert

Afscheid van de Nederlandse carlino

Een recent verschenen prijslijst van Henzen vermeldt een carlino van Vianen geslagen onder Hendrik van Brederode (1556-1568).¹ Het omschrift op de voorzijde luidt:

•S•PETRVS•APOS•PON•MAX•, dat op de keerzijde: •MONE•NOVA•ARGENT•D•I•VV•. In de toelichting staat dat de naam carlino feitelijk onjuist is en dat het munttype een navolging van de Bolognese zilveren bianco betreft (vgl. Berman 927). Als referenties geeft Henzen Delmonte 659 var. en vdCh - (vgl. XLII.25). Delmonte houdt dezelfde vdCh-referentie aan, zegt dat de toewijzing aan Vianen onzeker is en verwijst vervolgens door naar catalogusnummer 754, een carlino van Filips van Montmorency (1540-1568) geslagen te Weert. Om de onzekerheid te vergroten vermeldt hij bovendien dat zijn toewijzing aan Weert discutabel is. Bij lezing van de afbeeldingen van de twee munttypen (D 659 en D 754) zit kennelijk het relevante verschil tussen beide munten in de initialen van de titulatuur, respectievelijk D•I•VV en D•I•W. Dit wekt bevreemding, omdat de hoofdletters W en dubbele V in de zestiende eeuw onderling uitwisselbaar waren. Er staat dus gewoon hetzelfde. De vraagtekens worden groter wanneer de auteur schrijft dat op de voorzijde

het borstbeeld van paus Petrus III prijkt. Geen enkele opvolger van Petrus heeft immers ooit zijn naam aangenomen.

Van Gelder zegt dat rond 1560 imitaties van zilveren carlini uit Bologna van paus Clemens VII (1523-1534) te Vianen, Batenburg en door een derde nog niet nader geïdentificeerd munthuis werden vervaardigd.² Wanneer bij toetsing blijkt dat de carlino van Clemens VII qua type en stijl niet overeenkomen met de Nederlandse nabootsingen is de verwarring compleet. Ook is het portret van paus Julius III (1550-1555) als voorbeeld genoemd.³

Hoe kunnen in de numismatische naslagwerken zulke onjuiste en tegenstrijdige uitspraken zijn geslopen? Het is een situatie die uitdaagt de mist rondom de carlini van Vianen en het (mysterie van het) 'niet nader geïdentificeerd munthuis' op te lossen. In dit kader kan het Batenburgse carlinotype aan de zijlijn blijven; de toewijzing aan dit munthuis lijdt geen twijfel en de munteigenschappen hebben uitsluitend indirect toegevoegde waarde voor dit artikel.

Kopieergedrag

Van der Chijs behandelt onder Vianen twee munttypen als imitaties van de

THEO NISSEN

'carlino'
(Henzen lijst 181-825)

‘carlinen van Bologna’, elk met een afwijkend omschrift op de keerzijden:⁴

- vdCh XLII.24:

HEN•D•BRED•L•B•D•V•ET•SI•MORTVV
S•V• (VR vlg. Serrure, zie hierna), en

- vdCh XLII.25:

MONETA•NOVA•ARG.....DI•VY• (of VI
vgl. Serrure)

Hij zegt de munten niet zelf te hebben waargenomen, maar ontleent ze aan het muntboek van Stürmer en aan ingewonnen informatie van Serrure te Gent. Laatstgenoemde corrigeert Van der Chijs op enige details, maar zijn reactie met de afbeeldingen van de stukken uit zijn privé-collectie roept wel vraagtekens op.⁵ Ik kom hierop nog uitgebreid terug.

De Jonghe meent dat een imitatie van een ‘lire de Bologne’ met het omschrift MONETA•NOVA•ARGENTEA•D•I•W• - in een verkooplijst van Cisternes toegeschreven aan Weert - thuishoort in Stevensweert onder Frederik van den Bergh (1572-1592) vanwege de gebruikelijke titels op zijn munten.⁶ Hij vervolgt met te zeggen dat Roest meent dat Vianen de muntplaats kan zijn, omdat de initiaal V van Vianen ook wel met een W voorkomt.

In zijn artikel ‘De munt van Stevensweert’ maakt Tangelder melding van een carlino in de collectie van huis Bergh.⁷ Zonder enige onderbouwing spreekt hij de voorkeur uit voor Weert als muntplaats. Chronologisch plaatst hij de munt in de Tweede Periode (1616-1632) van de Stevenweertse muntslag onder Herman Frederik (1626-1632).

Delmonte beschrijft vier munttypen van de carlino. Gezien het belang van zijn catalogus passeren ze kort de revue (alleen de keerzijden).

Onder Vianen:

- D 658:

H•D•D•B(R)•L•D•VI•ETSI•MORTVVS•V
RO

Auteur ziet de everzwijnskop in het vaandel over het hoofd.

- D 659:

MONETA•NOVA•ARGENTE•D•I•VV

Onzeker, Delmonte laat de mogelijkheid open voor Weert als muntplaats.

- D 660:

MONETA•NOVA•ARG•H•D•B•L•D•I•VY

Een exemplaar van D 660 (met R4) is niet afgebeeld. Volgens Delmonte zou er een berusten in (een van) de collecties van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel of het Geldmuseum te Utrecht. Geen van beide instituten heeft echter een exemplaar in zijn bezit, noch is er elders enig exemplaar aangetroffen. De auteur zal zich bij de samenstelling van de catalogus vergist hebben, zodat dit type kan worden beschouwd als niet bestaand.

Onder Weert:

- D 754: MONETA•NOVA•ARGEN•D•I•W

Onzeker, de mogelijkheid voor Stevensweert wordt open gehouden.

In het standaardwerk voor de muntslag in het Maasgebied behandelt Lucas in precieze navolging van Tangelder de carlino, ook onder Stevensweert, en refereert naar Delmonte.⁸

Hendrickx kent alle hem bekende varianten met de tekst D•I•VV• toe aan Stevensweert, helaas zonder bewijsvoering.⁹ Kortom, hier wordt het ook niet duidelijker.

Het blijkt aldus dat in de twintigste eeuw het negentiende-eeuwse discours in de RBN niet is voortgezet en er geen bijdrage meer over het onderwerp is geleverd. De veilinghuizen (zoals Muller 1904 (collectie Stephanik), Schulman en anderen) volgen trouw de toewijzingen aan Vianen door Van der Chijs en Serrure. Het type wordt ook lira genoemd, maar die naam raakt in de loop van de twintigste eeuw in onbruik. Kopieergedrag heeft aldus geleid tot de situatie waarin we nu verkeren: verwarring rondom naam en toewijzing.

Bianco

Zijn de Nederlandse navolgingen (inclusief de Batenburgse) inderdaad

*Bianco, Paulus III
(1534-1549), Bologna
(CoinArchives)*

geen carlini, maar bianci, zoals Henzen beweert? De bianco is een Italiaanse munt die in de loop van de zestiende eeuw een grote verspreiding kent. De naam komt overeen met de wit in de Nederlanden, de Franse blanc en de Duitse albus; munttypen van relatief hoog zilvergehalte, die in de omloop hun kleur behouden. Onder paus Leo X (1513-1521) introduceert de Kerkelijke Staat voor het eerst de bianco als nieuw munttype. De waarde bedraagt een halve lira of 10 bolognini. Op de voorzijde prijkt het borstbeeld van de paus, op de keerzijde loopt een rechtopstaande leeuw naar links, in zijn klauwen een vaandel met het stadswapen van Bologna. Vanaf paus Paulus III (1534-1549) draagt de beeldenaar een baard en ligt het gewicht van de munt met een diameter van 30 mm. op 4,9 gram. Als denominatie is de bianco door de Kerkelijke Staat tot 1799 geslagen.

De besproken navolgingen hebben alle de stijlkenmerken van de bianco van het Paulus III-type. Daarnaast zijn exemplaren bekend waarvan het pausportret een treffende gelijkenis vertoont met dat van Paulus IV (1555-1559). Omschriften met de teksten 'PETRVS III' of 'PETRVS IIII' zijn aldus verklaarbaar. Van een relatie tussen de munt en de zittende kerkvorst is echter geen sprake. De paus heeft in het opschrift plaats gemaakt voor de apostel Petrus en om het karakter van de Italiaanse bianco te behouden, is het pausportret als allegorische voorstelling van Petrus gehandhaafd (bij Batenburg is dat Sint Victor als bisschop van

Rome). Het zou al te bizar zijn als een antipaap zoals Hendrik van Brederode de naam van de werkelijke paus te Rome op zijn munten had gezet. Deze veranderingen betekenen dat de voorzijde en keerzijde bij de imitaties van functie gewisseld zijn. De voormalige keerzijde is nu de voorzijde, namelijk de zijde met de heerlijke titels en wapens, en vice versa. In het vervolg zal deze wissel bij beschrijvingen moeten worden toegepast.

De carlino (waarde van 5 bolognini of een halve bianco) en lira zijn zodoende in de negentiende eeuw verkeerd gekozen benamingen voor de Nederlandse imitaties en wekken daardoor verkeerde associaties. Een Nederlandse naam is er in principe wel, namelijk het equivalent wit, maar de naam bianco sluit beter aan bij het Italiaanse voorbeeld.

In een tarieflijst van Verdussen wordt de Italiaanse bianco met de neutrale naam 'vielle monnoye de Rome' aangeduid.¹⁰ Hij valt daar in dezelfde tariefcategorie als de daalders van Batenburg, Gronsveld, Nijmegen, Rekem, Thorn, Vianen en andere. Uitgangspunt bij deze munten was een gehalte van 9 deniers en 16 grein, ofwel 18 gulden 7 stuivers 8 mijten per mark. Het gewicht van de Italiaanse bianco lag gemiddeld op 4,9 gram. Daarmee had hij een courante waarde van 1/6 daalder of 5 stuivers. De Nederlandse imitaties (circa 0,50 gram lichter en hoogstwaarschijnlijk ook van lager allooi) waren ongetwijfeld bedoeld met dezelfde waarde te circuleren. In hoeverre deze opzet is gelukt, is moeilijk te bepalen.

Bianco, Hendrik van Brederode (1556-1568), Vianen (Geldmuseum, Utrecht)

Er vertoefden in de tweede helft van de zestiende eeuw vele Italiaanse hulp-troepen en vestingbouwers in de Nederlandse gewesten, die een gemakkelijke afzetmarkt voor deze munten kunnen zijn geweest. Dat het minderwaardige geld ook werd opgemerkt getuigen de in de muntplakkaten vermelde hagemunten en de vele klachten over slecht geld. Desondanks is het goed denkbaar dat de bianci tussen de alom tegenwoordige vreemde, versleten en verminkte munten gewoon mee circuleerden als dagelijks betaalmiddel. In welke mate de muntvoet van dit soort hagemunten heeft afgeweken van de originele voorbeelden is een interessante vraag voor een nieuw onderzoek en valt buiten de reikwijdte van dit artikel.

Typen en varianten

Een rondgang langs musea en veiling-catalogi bracht twee munttypen aan het licht, elk met kleine tekstvarianties.

Vianen, geslagen onder Hendrik van Brederode (1556-1568)

vz: het wapen van Bologna, een recht-opstaande leeuw lopend naar links met in de klauwen een lans als vaandel. In plaats van het kruis staat in het vaandel een varkenskop op twee gekruiste stok-

ken (Van Brederode). Omschrift:

[•]H•D•D•B[R]•L•D•VI•ET[•]SI•MORTVVS
•VR[O] (voluit: Hendricus Dominus De Brederode Liber Dominus Vianen Etsi Mortuus Uro)

kz: borstbeeld van een paus naar rechts. Omschrift:

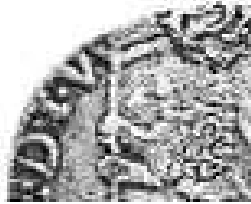
[S•]PETRVS•APOST[OLVS]•PONT•MAX[•]
(voluit: Sanctus Petrus Apostolus Pontifex Maximus).

Deze navolgingen zijn onweerlegbaar toe te wijzen aan Hendrik van Brederode, heer van Vianen. Het tekstdeel 'etsi mortuus uro' is gerelateerd aan het devies van het geslacht Van Brederode en komt ook voor op een jeton uit 1565 (Dugniolle 2409): AGERE AUT PATI FORTIORA; ETSI MORTUUS URIT (verzetten of anders lijdzaam ondergaan; ook al is hij dood, hij brandt). Het portret van de paus lijkt sprekend op dat van Paulus III of IV op de Italiaanse voorbeelden, maar betreft hier een allegorische voorstelling van Sint Petrus. Het aantal exemplaren dat ik heb kunnen traceren - inclusief de openbare collecties - is circa tien.

Stevensweert, geslagen op naam van Frederik van den Bergh (1572-1592), emissies aldaar 1580-1582.

Bianco, Frederik van Bergh (1580-1582), Stevensweert (Streekmuseum Stevensweert)

*Serrure**Schulman 1907-345**Streekmuseum Stevensweert**Henzen 181-825**Kon. Bibliotheek Brussel**Kon. Bibliotheek Brussel*

vz: het wapen van Bologna, een recht-opstaande leeuw lopend naar links met in de klauwen een lans als vaandel. In plaats van het kruis staat in het vaandel een horizontale balk, een fantasieversiering (de Batenburgse exemplaren tonen een schuin kruis). Omschrift:

[•]MONETA•NOVA•ARGEN[TE]•D•I•VV[•]
of

[•]MONETA•NOVA•ARGEN[TE]•D•I•W[•]
(voluit: Moneta Nova Argentea Domini In Werda).

kz: borstbeeld van een paus naar rechts. Omschrift:

[•]S•PETRVS•III[I][R?]•PON[T]•MAX[•]
(variant a) of

[•]S•PETRVS•APOS[T]•PON[T]•MAX[•]
(variant b) (voluit: Sanctus Petrus Apostolus Pontifex Maximus).

De lettercombinatie VV en de letter W zijn, zoals gezegd, onderling uitwisselbaar en beide zijn op de munten terug te vinden. Evenals bij de munten van Vianen staat op de keerzijde het portret van paus Paulus III of IV. Weert en Stevensweert hadden in de Middeleeuwen dezelfde naam. Aan het eind van de vijftiende en in de loop van de zestiende eeuw werd ter onderscheiding aan 'het eiland in de Maas' de naam van de patroonheilige van de plaatselijke kerk gekoppeld waardoor de plaatsnaam

'Werda Sancti Stephani' ontstond. Op de munten van graaf Herman Frederik (1626-1632) is die toevoeging steeds terug te vinden. Het aantal exemplaren dat ik heb kunnen traceren -inclusief de openbare collecties- is circa 25.

De Stevenweertse bianco

De bianci afkomstig van het munthuis te Vianen leveren qua toekenning geen enkel misverstand op. De titels, het devies en wapen spreken duidelijke taal. Verder is gebleken dat exemplaren met de titulatuur D•I•VY of D•I•VI, het tweede negentiende-eeuws misverstand, niet vóórkomen. Wat blijkt? Serrure legde twee nauwkeurige tekeningen van de variant vdCh XLII.25 over waarop niet de zinsnede D•I•VY is te lezen, maar D•I•VV. De lans loopt namelijk deels over de rechterpoot van de tweede V. Serrure (door Van der Chijs overgenomen) interpreteerde deze letter V als een Y, waardoor hij 'Dominus In VYanen' las. Detailfoto's tonen hoe gevarieerd de betrokken letters kunnen zijn geplaatst en aanleiding kunnen geven tot misinterpretaties. Steeds is sprake van een dubbele V, min of meer met elkaar verbonden tot een W. Zelfs dubbelslagen met drie V's zijn bekend.¹¹ De stempelsnijder heeft kortom slordig werk geleverd.

De kwintessens is nu welke muntheer de titulatuur D•I•W op zijn munten voerde of zou hebben kunnen voeren? De muntheren waren ijdel genoeg om hun macht en aanzien niet op hun munten te verbergen.

Om te beginnen beweerde Roest dat Vianen ook met de initiaal W voorkomt. Volgens Delmonte (D 663) bestaat er inderdaad een uiterst zeldzame daalder van 1577 door Geertruide van Bronckhorst en Batenburg (1573-1590) geslagen waarop ‘...LIXDOXWI...’ staat. Maar dit verschijnsel is eerder een incidentele stempelfout, dan een serieus argument voor determinatie van andere objecten. Brederodes titulatuur op de munten is significant afwijkend van het Stevensweertse type. Ondanks diens scherpe opmerkzaamheid is de opmerking van Roest als argument beslist onbruikbaar.

Een serieuze optie is dat de muntplaats, een hagemunt, in Italië gelegen heeft. Wat hiertegen pleit is enerzijds dat de letter W in de Italiaanse taal een sporadisch verschijnsel is, anderzijds dat Cesare Gamberini wel enkele imitaties van Bolognese bianci uit Italië kent, maar geen enkele die overeenkomt met de Nederlandse.¹² Een munthuis in Italië is dus nagenoeg uit te sluiten.

Een beruchte hagemunt in de Lage Landen was gevestigd in Jever in Oost-Friesland, die op naam van vrouwe Maria van Jever (1536-1575) munten sloeg. De titulatuur op haar munten eindigt op ‘...OS*V*VV[an] L’, waarbij de letter W voor Wangerland staat. De oplossing is dus niet te vinden in de contreien van Jever.

De Jonghe beweerde in 1892 al dat graaf Frederik van den Bergh (1580-1582) op zijn munten van Stevensweert nagenoeg altijd de initialen D[ominus] I[n] W[erda] voert. Volgens de catalogi van Lucas en Delmonte is dat inderdaad het geval. Hij sloeg er daalders en stuivers. Een tussenliggende waarde is tot dusverre onbekend. Volgens Tangelder zou ingevolge de muntinstructie in de

productie van een vijfstuiver- en twaalfstuiverpenning moeten zijn voorzien. De bianco past uitstekend in de muntreeks als vijfstuiverstuk, gelijkwaardig aan een ander munttype, de sprenger. Frederiks broer Willem die ook aanspraak maakte op Stevensweert en die tevens heer van Wisch was zou ook de titel D I W op zijn munten hebben kunnen voeren. Hij paste echter consequent ‘...HOXZxWIS...’ toe blijkens bekendstaande emissies.

Tijdens de tweede periode van de muntslag in Stevensweert onder Hendrik van den Bergh (1618-1626) en Herman Frederik (1626-1632) was inmiddels het distinctief ‘Sanctus Stephanus’ op de munten doorgevoerd (S ST VV). Herman sloeg andere, aan de bianco gelijkwaardige, denominaties zoals schellingen. Het bianco-type was toen verouderd en volgens Verdussen uit de mode. De Berghse heren Willem, Hendrik en Herman Frederik zijn daarmee als muntheer verre van plausibel.

Resteert nog een andere plaats met de naam WERDA, te weten Weert. Filips van Montmorency, graaf van Horn (1540-1568) sloeg daar munt: goudgulden, daalders (met onderdelen) en vijfstuiverstukken, zogenaamde sprengers. Op de sprenger staat, conform de bianco, het omschrift MONETA NOVA ARGENTEA... en Filips was tijd- en bondgenoot van Hendrik van Brederode en Willem van Batenburg. Deze grote heren zullen elkaar stellig op velerlei gebied nagevolgd hebben. Dergelijke argumenten zouden kunnen pleiten voor Filips en Weert, als respectievelijk muntheer en muntplaats. Toch lijkt deze optie niet aannemelijk. Een vijfstuiverstuk sloeg hij reeds in de vorm van de sprenger; een tweede denominatie met dezelfde waarde (in de vorm van een bianco), hoewel niet volledig uit te sluiten, ligt niet voor de hand. Filips etaleert zich bovendien op de munten altijd met de plaatsnaam

voluit in het omschrift WI[E]RT[EN] of WERDEN, nooit afgekort een letter W. Filips is derhalve niet serieus als munt-heer van de bianci met de titel D•I•0VV te beschouwen.

Conclusie

Een aantal negentiende-eeuwse vergis-singen en kwesties ten aanzien van deze interessante en zeldzame zestiende-eeuwse Nederlandse navolgingen van de Italiaanse bianco uit Bologna zijn gedurende de gehele twintigste eeuw hardnekkig blijven voortbestaan.

Samenvattend kan gezegd worden:

1. Het munttype uit de prijslijst van Henzen is oorspronkelijk een bianco (dus géén carlino of lira).
2. De voorzijde van de Nederlandse imitatie is de keerzijde van het voorbeeld.
3. Delmonte 660 bestaat niet.
4. Het zogenaamde ‘niet geïdentificeerde munthuis’ is Stevensweert conform de visie van De Jonghe.
5. De courante waarde van de imitatie-bianco lag op 5 stuivers.
6. De portretten van de pausen Paulus III en VIII hebben tot voorbeeld gediend.
7. De relatieve zeldzaamheid tussen Vianen en Stevensweert is 1:3. ■

Bij de totstandkoming van dit artikel heb ik actieve en spontane bijdragen ontvangen van diverse collega-leden van de Numismatische Kring Brabant naar aanleiding van een inleiding over het onderwerp. Daarvoor mijn hartelijke dank, in het bijzonder Toon Opdam. Verder gaat mijn dank uit naar de welwillende medewerking van het Streekmuseum Stevensweert, Geldmuseum te Utrecht, Koninklijke Bibliotheek te Brussel, Brabants Museum te ‘s Hertogenbosch, Limburgs Museum te Venlo en Teylers Museum te Haarlem.

Theo Nissen is geïnteresseerd in het Nederlandse muntwezen tot en met de zestiende eeuw. Zijn specialisatie behelst de regio’s Brabant en het Maasgebied. Van hem zijn verschillende publicaties verschenen.

LITERATUUR

‘Muntslag in Vianen’ *Gemeente Vianen Jaarverslag 1976*, 25-30.

E.J.A. VAN BEEK (ed.) *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* (Alphen a/d Rijn 1986-1990).

ALLEN G. BERMAN *Papal coins* (South Salem 1991).

P.O. VAN DER CHIJS *De Munten der voormalige Graafschappen Holland en Zeeland, alsmede der beerlijksbeden Vianen, Asperen VI* (Haarlem 1858).

A. DELMONTE *De zilveren Benelux* (Amsterdam 1967).

J.F. DUGNIOLLE *Le jeton historique des dix-sept provinces des Pays-Bas* (Bruxelles 1876)

CESARE GAMBERINI DI SCARFEO *Le imitazioni e le contraffazioni monetarie nel mondo* (Bologna 1971).

M. HENDRICKX e.a. *Stevensweert. Munten en kaarten* (Rekem 1982).

P. LUCAS *Monnaies Seigneuriales Mosanes* (Hennuyères 1982).

C. SERAFINI *Le monete e le bolle plumbee ponteficie del medagliere Vaticano I, II* (Milano 1910-1912).

C.A. SERRURE ‘Onuitgegeven munten der graven van Holland en der heeren van Vianen’ C.P. SERRURE *Vaderlandsch museum voor Nederduitse letterkunde, oudheid en geschiedenis 3* (Gent 1859-1860).

F. TANGELDER ‘De Munt van Stevensweert’ W. SANGERS / A.H. SIMONIS *Er ligt een eiland in de Maas* (Echt 1955).

HIERONIMUS VERDUSSEN *Carte ou liste* (Antwerpen 1627).

NOTEN

1. G. Henzen, lijst 181, nr. 825.
2. VAN BEEK 1986-1990, C-9.
3. ‘Muntslag in Vianen’ 1976, 28.
4. VAN DER CHIJS 1858, 549-550.
5. SERRURE 1859-1860, 66-73.
6. *Revue Belge de Numismatique* (1892), 639.
7. SANGERS 1955, 277-317.
8. LUCAS 1982, 39.27, 44.3-44.4.
9. HENDRICKX. 1982, 93-96.
10. VERDUSSEN 1627, 206.
11. Geldmuseum Utrecht, inv. NM-03778.
12. GAMBERINI 1971, 212-215.
13. TANGELDER, 297.